

Reneszánsz tipográfia: A Mátyás király korabeli korvinák tipográfiája

Kamocsai Éva

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1117 Budapest, Pázmány P. sétány 1/a
(wake_umc[kukac]graffiti[pont]net)*

Összefoglaló

A reneszánsz a művésztörténet egyik legfontosabb szakasza. Ebben a korban jött létre Mátyás király Korvina könyvtára, amely fénykorában több száz korvina kódexet tartalmazott. Figyelmen kísérhetjük rajtuk a reneszánsz tipográfia jellegzetességeit, milyen anyagokat használtak fel, milyen stílusban, s módon íródtak. Mivel az egyik legfontosabb magyar örökségről van szó, ezért nagyon fontosak a könyvtár és a kódexek keletkezésének előzményei, illetve jövőjük.

Kulcsszavak: reneszánsz, Mátyás király, korvina, Bibliotheca Corvina, kódex

Abstract

Renaissance is one of the most important parts of art history. The library of King Matthias, the Corvina was built in this era. It contained even more hundreds of corvina codexes in it's own period. We can follow the renaissance typographical characteristics with attention, what kind of materials were used, in which style, and in what way they were created. As the Bibliotheca Corvina is included in the Hungarian cultural heritage, the formation and the future of the library and the codexes are really important issues.

Keywords: renaissance, King Matthias, corvina, Bibliotheca Corvina, codex

Bevezetés

A reneszánsz a művelődéstörténet egyik legjelentősebb szakasza. Ebben a korszakban a XIV. századtól döntően megváltoztak Európa politikai, társadalmi és kulturális viszonyai, amelyek lezárták a középkort és egy új korszakot nyitottak meg. Ebben az új szellemi környezetben jelent meg először a könyvnyomtatás Guttenberg- nyomán (Szabó Attila 1995), valamint megszületett a magyar reneszánsz egyik legjelentősebb öröksége, Mátyás király könyvtára a Bibliotheca Corvina, melyben a csodás korvina kódexek kaptak helyet.

Előzmények

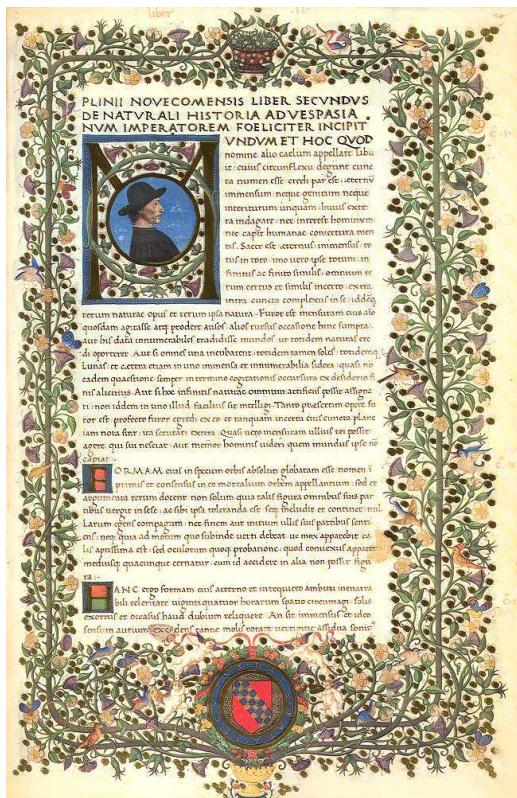
A XV. század elején a magyar könyvkultúra ugyanazt az utat járta be, mint a többi európai országé. A templomok felszereléséhez, a szerzetesi élethez, a kolostori és káptalani iskolákhoz mind több és több kódexre volt szükség. A magyar diákok a külföldi egyetemeken ugyan megismerkedhettek a filozófia, teológia, filológia és jogtudomány irodalmaival, de hazánk oktatási központjai sem tudtak fenn maradni a megfelelő könyvek nélkül. Emiatt egyre nagyobb lett a latinul

írni olvasni tudó scriptorok száma, akik jártasak voltak a kódexek másolásában is.

Az egyik legfontosabb alaknak Vitéz Jánost tekinthetjük, hiszen a II. Pál pápához intézett követségi feladatát könyvbeszerzésekre is felhasználta.

1. kép. Mátyás király babérmázas portréja **Forrás:**
<http://mek.oszk.hu/01900/01918/html/index1237.html>

2. kép. Egy korvina kódex díszes lapja **Forrás:** http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/images/corvina_plin_2.jpg

„Megvásárolt Rómában minden könyvet, amihez csak hozzájuthatott, görögöket is, latinokat is, mindenféle tudományból”. Ehhez hozzájárult, hogy unokaöccse Janus Pannonius is gyakran küldött könyveket (Csapodi Csaba, 1992). Vitéz János volt Hunyadi Mátyás tanítója, így nem csoda, hogy az ifjú királyt is megfertőzte a könyvek gyűjtésének láza, minek következménye a Bibliotheca Corvina létrejötte volt.

Nincs forrásunk arra nézve, hogy Mátyás (1. kép) mikor kezdte meg a tudatos könyvgyűjtést, s mivel egyfajta mesterséges könyvtáralapításról beszélhetünk, nem pedig egy tudatos alapításról, így a Korvina könyvtár létrejöttének pontos dátuma sem tisztázott.

A kódexek

A budai várban hihetetlen gyorsasággal halmozódtak fel a finoman írott, képekkel díszített (2. kép), művészi kötésű kéziratkincsek. Főként az olasz humanisták munkálkodtak azon, hogy minél erőteljesebben gyarapítsák a királyi könyvgyűjteményét. Nem csak Budán, hanem külföldön, főként Flórencben, Rómában, sőt még Nápolyban is egész íróműhelyek másolták a könyveket, amelyeket a korszak legnevesebb művészei díszítettek hol pompázatos miniatúrákkal, hol pedig cirádás iniciálékkal (3. kép).

Ám Mátyás király tetszését nem nyerte el, hogy a kódexek lapjának szélét a dunai stílus irányzata szerint durva indázattal díszítették, ezért Itáliából reneszánsz mestereket hívott. Olyan művészek keze alatt születtek a korvinák mint például Francesco d'Antonio de Chericco, a Favilla- testvérek, s a kor egyik legnevesebb alakja Attavante di Francesco di Bartolo. Mivel Mátyást a mecénásuknak tekintették, hihetetlen gyorsasággal vetették bele magukat a munkálatokba, s szokatlan gyorsasággal gyűltek a remekműnek számító kódexek a király legnagyobb örömeire.

Ekkor a Bibliotheca Corvinát a kortársak méltán ünnepelték úgy, mint a világ új csodáját, hiszen a kor emberei arról beszéltek, hogy a könyvtár közel 50000 kötetet rejteget. Ez azonban csak a szóbeszéd erős túlzása volt. A valós szám, mely körülbelül 3000 kötetre tehető mégis hatalmasnak tekinthető.

A kódexek főként egyházi használatra voltak szánva, de voltak mellettük klasszikusok, orvosi könyvek, földrajzzal, építészettel kapcsolatos művek, valamint számtani, csillagászati munkák is. Érdekes, hogy a görög, latin kéziratok nagy része Janus Pannonius tulajdonából származtak.

Tipográfiai sajátosságok

Ahhoz, hogy a kódexekről teljes képet tudjunk alkotni úgy érzem szükséges volt a kor és maguknak a műveknek az ismertetése, történelmi háttérük. Most azonban, ahogy azt a cím is mutatja áttérnék fő feladatomra, a korvina kódexek tipográfiai elemzésére.

A kézzel írt korvinák egy hasábosak, ahogy a korabeli reneszánsz könyvekre, úgy ezekre a kódexekre is érvényes az oldaltükör használata. Érdekes, hogy akkoriban a könyvek lapjait úgy szerkesztették meg, és a szöveget úgy helyezték el rajta, hogy az összefűzéssel ellentétes oldalon nagyobb üres rész, szélesebb margó legyen. Ez egy nagyon ésszerű megoldás volt, hiszen a könyvek állandó használata miatt a szélük sérült a lapozásnál, ám a szöveg mindig sértetlen és látható maradt (4. kép). A lapok anyaga főként pergamen volt, hiszen ez a fából készült papírral ellentétben nem töredezett olyan könnyen.

3. kép. S iniciálé: Mária és az apostolok **Forrás:** <http://mek.oszk.hu/01900/01918/html/index298.html>

4. kép. Egy korvina kódex lapja **Forrás:** http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/images/corvina_plin_1.jpg

Ha megtekintünk egy korvina kódexet egyből szembeütik, hogy a kenyérbetűk sorkizártan vannak elhelyezve, bár nem ritka a szövegek ék, vagy egyéb alakba futó befejezése sem, amely közkedvelt díszítőelem volt a reneszánszban. A betűtípus reneszánsz antikva, a betűk távolsága a megszokottnál nagyobb, a kiemelések és címek pedig versal megoldással szerepelnek. Nem ritka az őrszó használata, amely mindig a lap alján a következő oldal első szava. Ez szintén a reneszánsz kori könyvkészítés leleményessége, hiszen így a megelőzhető volt a később darabjaira hullott könyvek oldalainak összekeverése. A reneszánsz antikva esetében, főként a kézzel írott kódexeknél, s így a korvináknál is megfigyelhető a ligatúrák használata. Mivel a betűk némely esetekben túl közel kerültek egymáshoz, így például az *f* mellett megjelenő *i* pontja zavaróan közel került az előző lenyúló szárához. Ennek orvoslására alakították ki ezt az eljárást a nyomtatott betűk körében is, melynek köszönhetően az egymást zavaró betűk egy jellé olvadtak. Ez azonban nem csak az *fi* betűkapcsolat esetén volt szükséges. Gutenberg a korban több száz ligatúrát használt az egyszerűsítés érdekében, melyek használata a Bibliotheca Corvina könyveitől sem volt idegen (habár

napjainkra csak 3 ligatúra maradt meg). További érdekesség, hogy a többségében latin, görög és héber nyelven írt korvináknál az *és* kötőszó helyett az & jelet használták főként.

Külön szót érdemelnek a kódexek különleges és pompázatos iniciáléi. Írásos munkákban az iniciálé a mű, a fejezet vagy a paragrafus első betűje, amely általában nagyobb a szöveg többi karakterénél. Az iniciálé szó a latin *initialis* szóból származik, melynek jelentése elől álló, kezdet. Az iniciálék gyakran több sornyi magasak, a középkori kódexek és a korai nyomtatott könyvek fejezeteinek vagy bekezdéseinek élén figurákkal vagy jelenetekkel gazdagon díszítettek (Wikipédia 2008). Ugyanezt figyelhetjük meg a korvina esetében is. A miniatúrafestők kötőanyag alapon színes fedőfestékkel dolgoztak, az aranyat is alapon után rakták fel. Finoman és aprólékosan díszítettek, az apró részletek miatt szinte káprázik az ember szeme (5. kép). A középkori könyvművészet egyik legjellegzetesebb alkotásainak tekinthetők.

A festett kódexek páratlan szépségűek, ám többnyire csak az első vagy az első két levele gazdagon díszített (6. kép). A korvina belsejében néhány csodálatos finomságú iniciálén, és virágos lapszeldíszeken túl csak ritkán van más szemet gyönyörködtető, mint az egyenesen szép írású szöveg. A korvina közt sok az úgynevezett fehér indafonatos, minden nagyobb követelmény nélküli átlagos munka.

Ahogy az eddigi képeken is megfigyelhettük, viszonylag nagyok a sotávolságok, ám a szóközök annál kisebbek. Különösen jellemző a reneszánsz

5. kép. Díszes iniciálé egy korvina kódexből **Forrás:** http://www.tankonyvtar.hu/site/img/historia/2001_01-04_12_tigy1_original.jpg

6. kép. Gazdagon díszített oldal egy korvinából Forrás:
<http://elib.kkf.hu/hungary/magyar/history/pic/10-11Corvina.jpg>

tipográfiára, hogy a vesszőket és szóközoeket akkor és úgy használták, hogy a szöveg a szemnek tetszően legyen kialakítva. Ennek érdekében alkalmazták előszeretettel a már korábban említett oldaltükröt, valamint a szöveget úgy igazították a kötéshez, hogy az megfeleljen az aranymetszés szabályának.

A reneszánsz kori kódexekben gyakran előfordulnak az aprólékos, színpompás illusztrációk. Ahogyan ezt az előző példánál (6. kép) is megfigyelhetjük a sorokéval megegyező a kép szélessége. Hogy jobban elkülönüljön az illusztrációt keretbe foglalták (7. kép). Ezt általában kívül vastag, belül vékony léniaival oldották meg. A miniatúra mindig a szöveg tartalmához volt igazítva. Ezeket a kor legnagyobb mesterei festették meg. Példákon a királyi pár látható, akik Ransanus történetíró papot fogadják. Az első egy-két oldalon hozzátartozó indás, leveles fonatok futnak végig a lapon alul pedig II. Ulászló és Bakócz Tamás esztergomi érsek címere látható. Mindez a díszítettség, a hozzájuk tartozó aprólékos iníciálékkal, a királyi címerekkel és a szöveggel együtt egy rendhagyó vizuális egységet alkotnak.

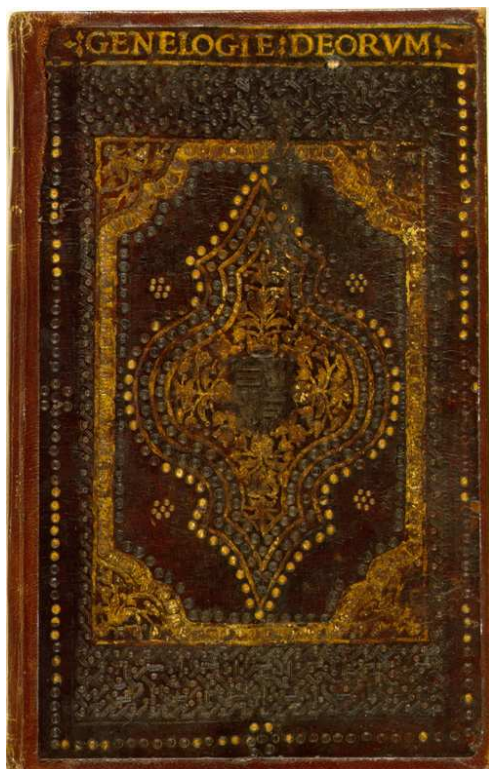
A reneszánsz kori kódexeknél, így korvináknál is megfigyelhető a különleges külső kötés. A következő képen (8. kép) egy címeres, aranyozott bőrkötésű kódex látható. A kötet századunk elején

szakszerűtlenül restauráltak. A kötéstáblákat körbevágták majd az elő- és hátlapját felcserélték, a cím ugyanis eredetileg minden corvina-kötésen a háttáblára került, mivel a kötetek előlapjukon feküdtek. A megcsonkított címlapú kódex egy ismeretlen szerző és Dio Cassius (Kr. u. 235 k.) római történetíró munkái mellett Janus Pannonius barátjának, Battista Guarinónak (†1503) egy beszédét tartalmazza.

Nem véletlenül választottam témának a Bibliotheca Corvina kódexeit, hiszen több évtized távlatában vizsgálódva még érdekesebbnek hat számomra ez a téma. A reneszánsz kor, az udvari fényűzés, a művészi szépségű kódexek mind lenyűgözik napjaink emberét, hiszen manuális úton készült kódexeknél nem csak a szövegek betűit festették kézzel, hanem az indás körzeteket, a gazdagon díszített iníciálékat és az illusztrációkat is. Ez kissé talán felfoghatatlan is lehet a mai digitalizált világunkban, ahol ha leveszünk egy könyvet a polcról, akkor – a korvinákhoz képest – csupán egy nyomdai kiadványt, egy automatikusan legyártott művet tarthatunk a kezünkben. Ahogy láthatunk a reneszánsz tipográfia sokban különbözik a mai normáktól. Nem csak külsőségbeli, hanem funkcionalitásbeli különbségeket is felfedezhetünk. A kor kódexeit is összevethetjük egymással. A lapok indás fonatai hol egyszerűbbek, hol bonyolultabbak, az iníciálék hol kisebb, hol nagyobb sormagasságúak. Ám nem is kell, hogy egyformán díszítettek legyenek, hiszen minden egyes korvina önálló értéket képvisel, mindegyik páratlan darab a reneszánsz kor öröksége.

7. kép. A királyi pár fogadja Ransanus Forrás:
<http://elib.kkf.hu/hungary/magyar/history/pic/10-11Corvina.jpg>

8. kép. Aranyozott, címeres corvina-bőrkötés Forrás:
http://www.oszk.hu/siteeszkoz/kepek/kincsek/cimeliak/korvina/nagy/02_14.jpg

A korvinák sorsa

Amilyen pompázatos volt a Bibliotheca Corvina keletkezése és tündöklése, olyan tragikus lett a története és gyászos a pusztulása.

Mátyás váratlan halála után a kéziratok utóda, Jagello Ulászló kezébe kerültek, aki ugyan kezdetben folytatni kívánta előde művét. Ugyanakkor Beatrix visszatért hazájába, s a könyvtárból több értékes kódexet is magával vitt. Ezzel elkezdődött a korvinák szétszóródása.

Ulászló ezt a folyamatot nem hogy nem állította meg, még rontott is a körülményeken. Öregkorára bevett szokásává vált, hogy kegyenceinek és az idegen követeknek a könyvtár kincsei közül adott ajándékot. Ezt az ajándékozást Mátyás minden későbbi utóda folytatta. A török időkben II. Lajos eleste után felelsége a meneküléskor több kéziratot is magával vitt Németalföldre, majd ezek egy része tovább vándorolt.

Másik részük Lajos nevelőjének, Brandenburgi György örgrófnak és katonáinak kezére került, egy nagyobb hányaduk pedig a törököké lett. Konstantinápolyba is került a csodás kódexekből, a korvinák kedvelt és ismert árucikké váltak. Egy nagyobb részük azonban a Budai vár falai közt letek menedéket, sajnos nem sokáig. 1686-ban

Lotharingiai Károly katonái fosztották ki a várat és a benne lévő Corvina könyvtár maradványait.

Ma a régi budai Várban már nyomát sem találhatjuk az egykor oly híres Bibliotheca Corvinának. Csak fáradtságos tudósmunkával sikerült a világ egyes pontjairól néhányat visszaszerezni. Hunyady József 1939-es összeállítása szerint a ma 160 hiteles és 77 nem hiteles korvina a következő helyek közt oszlanak meg: Magyarországon 42 (Budapest 41, Győrben 1), külföldön betűrend szerint a következőképp: Berlin 1, Besancon 1, Bruxelles 1, Cambridge 1, Cheltenham 2, Drezda 2, Erlangen 2, Flórenc 9, Göttinga 1, Jena 1, Krakkó 1, Lipcse 1, London 1, Milano 2, Modena 15, München 7, New Haven 1, New York 3, Olomouc 1, Párizs 4, Párma 1, Prága 1, Róma 5, Salzburg 1, Stuttgart 1, Szentpétervár 1, Torun 1, Velence 4, Verona 2, Volterra 1, Wien 32, Wolfenbüttel 10, Zágráb 1 (Várkonyi Nándor 2001).

A reneszánsz kori könyvek, így a korvinák is segítettek megteremteni hazánkban a humanista műveltség alapját, amely először a királyi udvar szűk körében jelentkezett, majd egyre szélesebb körben érezte hatását. Mára (a nem hiteles művekkel együtt) összesen 53 korvina kötet maradt fenn hazánkban. Olyan egyedi, régi és ritka kincsek, hogy méltán tekintünk rájuk az egyik legfontosabb reneszánsz hagyatékként.

Hivatkozások

- Szabó Attila (1995) *Művészettörténet vázlatokban*, AKG Kiadó p. 105
- Csapodi Csaba (1992) *Bibliotheca Corviniana*, Budapest pp 7–28.
- Wikipédia, a szabad enciklopédia (2008) *Iniciálé* *Frissítés dátuma*: 2008. október 31. URL: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Inici%C3%A1l%C3%A9>
- Várkonyi Nándor (2001) *Az írás és a könyv története* Széphalom Könyvműhely pp 248–251.
- Országos Széchényi Könyvtár internetes oldala (2008) *A Corvinák* URL: http://www.oszk.hu/hun/kincsek/cimeliak/korvina/korvina_14_hu.htm